

UZUNKÖPRÜ

olarak kısmen silislenmiş kaba bir kalker kullanılmıştır ve kaliteli taş işçiliği dikkati çekmektedir. Köprü inşaatında mahalli malzemeden faydalanılmış, kalker taşları çevredeki ocaklardan temin edilmiştir. Baba taşları hariç köprü oldukça sade bir işçilikle yapılmış ve ihtiyaca cevap verme fikri ön planda tutulmuştur.

Orta ayaklar bakımından bu köprüde diğerlerine hiç benzemeyen bir detay vardır. Bunun sebebi, köprünün diğer köprüler gibi yatağı belli bir su üzerinde kurulmayıp alçak bir vadide uzanması ve büyük su cereyanına mâruz kalmamasıdır. Dolayısıyla burada orta ayağın ön ve arka kısımları hafif bir sivrililikle başlayıp hemen kısa bir mesafede köprü taşıyıcı duvarı yüzeyi ile kaynaşmaktadır. Orta ayakların kemerle birleştiği yerlerde kemer basık olduğundan üzengideki basıncı karşılayacak mâil sathlı taşların kullanıldığı, bu bakımdan gelenek halini almış bir orta ayak zihniyetinin bulunmayıp ihtiyaca göre inşaat detayının değiştirildiği görülür. Köprüde uzun ölçüde korkuluk taşlarına rastlanmakta, bunların uzunluğu 2,60 metreyi bulmaktadır. Köprü üzerinde çeşitli meyiller mevcuttur. Küçük farklarla birbirine yakın olan bu meyiller yerine köprünün en yüksek noktası ile iki ucu arasında ortalama % 1 oranında meyil bulunduğunu belirtmek mümkündür. Köprü uçları ile orta noktası arasında 1,40 m. ve 1,50 m. seviye farkı ortaya çıkmaktadır.

Köprünün 1014'te (1606) Mimar Dalgıç Ahmed Ağa tarafından tamir edildiği Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde kayıtlı (nr. D 3916) muhasebe defterinin birinci sayfasındaki belgeden öğrenilmektedir. Sahilde su baskınına uğrayan bataklık bölgesinde uzanan köprüden Evliya Çelebi de söz etmiştir. 1675'te Silivri'ye gelen İngiliz seyyahı John Covell ve 1714'te buradan geçen P. Lucas da köprüden bahseder. Trakya'da tarihi ve topografik şartlara bağlı olarak çok sayıda köprü inşa edilmiş, XV. yüzyılın ilk yarısından itibaren gittikçe geliştirilen köprü mimarisi Mimar Sinan'ın âbidevi karakterdeki eserleriyle en parlak noktasına ulaşmıştır. Silivri'deki köprünün de bu gelişme içinde önemli bir yeri vardır; Türk köprü mimarisinin bu ilgi çekici örneğinin dikkatle korunması ve değerlendirilmesi gerekir. Buna rağmen şimdiki kadar esere gereken önem verilmemiştir. Uzun yıllar harap durumda bırakılan köprü, Karayolları Bölge Müdürlüğü tarafından 1984'te korkulukları çimento ile yapılarak ve uçtaki gözleri tahrip edilerek onarılmıştır. Ayrıca deniz yönünde köprü-

nün önü parsellenmiş ve evler yapılmıştır. Silivri kasabasının hemen batısında eski fütühat yolu üstünde, hükümet konağından 325 m. mesafede Karılar deresi (Boğlucadere) üzerinde yer alan küçük bir köprü daha vardır, ancak bu köprü orijinal durumunu muhafaza edememiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Evliya Çelebi, *Seyahatnâme* (haz. Zuhuri Danişman), İstanbul 1970, V, 181; Orhan Bozkurt, *Koca Sinan'ın Köprüleri*, İstanbul 1952, s. 20-29; Rifki Melül Meriç, *Mimar Sinan, Hayatı, Eserleri I: Mimar Sinan'ın Hayatına, Eserlerine Dair Metinler*, Ankara 1965, s. 43, 111; Cevdet Çulpan, *Türk Taş Köprüleri*, Ankara 1975, s. 147-148; Tayfun Akkaya, *Selymbria (= Silivri)'nin Tarih İçindeki Gelişimi ve Eski Eserleri* (doktora tezi, 1984), İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 273-279; Zarfif Orgun, "Mimar Dalgıç Ahmet", *Arki-tekt*, XI/3-4, İstanbul 1942, s. 59-62.

TAYFUN AKKAYA

UZZÂ

(الْعَزَى)

İslâm öncesi

Arap toplumundaki putlardan biri.

Sözlükte "çok yüce, azize" anlamındaki **uzzâ** kelimesi **azizin** mübalağalı şekli olan **eazzenin** müennes halidir. Bilhassa Kureyş ve Kinâne kabilelerine ait bir put, aynı zamanda Gatafânîliler tarafından tapınılan dikenli bir ağaç (semüre) karşılığında kullanılmıştır (*Lisânü'l-^{Arab}*, "uzz" md.; *Tâcü'l-^{Arus}*, "uzz" md.). Lihyanîliler'da **han-uzza**, Nabatîler'de **uzzaya**, **el-uzza**, Sâbiîler'de **uzzayan** biçiminde yer alır (Winnett, XXX [1940], s. 116). Câhiliye döneminin önde gelen putlarından Uzzâ'ya Lât ve Menât'la birlikte Allah'ın kızları ve aracıları olarak tapılmıştır (İbnü'l-Kelbî, s. 19; Taberî, XXVII, 34-35). Taberî, eski Araplar'da putlara Allah'ın isimlerini verme âdetine uygun şekilde el-Lât'ın Allah (el-Lâh) lafzından, Uzzâ'nın da azîz isminden türetilmiş müennes kelimeler olduğunu söylemiş, Uzzâ'nın beyaz bir taşla veya bir ağaçla yahut Tâif ya da Nahle'deki bir mâbedle özdeşleştirildiğini kaydetmiştir (*Câmi'ü'l-beyân*, XXVII, 34-35). Wellhausen de bilhassa Lât ve Uzzâ'nın adlarına birlikte yemin edilen iki ilâhe sayıldığını, el-Lât'ın ilâhe sıfatıyla Allah'ın müennes yönüne, "çok güçlü" mânasındaki el-Uzzâ'nın da Allah'ın azîz sıfatına karşılık geldiğini belirtmiştir (*Reste Arabischen Heidentums*, s. 44-45). "Uzzateyn" diye anılan Lât ve Menât Uzzâ'nın kızları olarak da kabul edilmiştir.

Tarihsel ve arkeolojik bulgulara göre bu putlara tapınma âdeti Arap yarımadasın-

da milâttan önceki dönemlerden (muhtemelen m.ö. VI-V. yüzyıllardan) itibaren mevcuttu (Winnett, XXX [1940], s. 116). İbnü'l-Kelbî'nin verdiği bilgiye göre özellikle Kureyş kabilesi mensupları tarafından tâzim edilen bu putlara Kâbe'yi tavaf sırasında şu şekilde dua edilirdi: "el-Lât, el-Uzzâ ve diğer üçüncüsü Menât hürmetine; çünkü bu üçü yüce kuğulardır ve şüphesiz şefaathleri umulan varlıklardır" (*Kitâbü'l-Eşnâm*, s. 19). Bu tapınmaya Kur'an'da da atıf yapılmıştır: "Gördünüz mü Lât ve Uzzâ'yı ve üçüncüleri olan diğerini, Menât'ı? Demek erkekler sizin, kızlar Allah'ın öyle mi?" (en-Necm 53/19-21). Bu üçlü pantheon içinde Uzzâ en son ortaya çıkmışsa da Kureyş için en önemli put haline gelmiştir. Putun yer aldığı mekâna kutsal ziyaretler düzenlenmiş, ona hediyeler ve kurbanlar sunulmuş, adına yıllık bayram düzenlenmiştir (İbnü'l-Kelbî, s. 18; Wellhausen, s. 39; Doughty, II, 511). Hz. Peygamber'in, bu puta bağlılığıyla tanınan amcası Ebû Leheb'in asıl adı Abdüluzzâ'dır (*Lisânü'l-^{Arab}*, "uzz" md.). Ayrıca Resûl-i Ekrem'in dedesi Abdülmuttalib'in su kullanım haklarıyla ilgili bir anlaşmazlığın çözümü için Uzzâ kâhinine başvurduğu nakledilmiştir (İbn Habîb, s. 98-99).

Uzzâ'ya Kureyş kabilesi dışında ve çoğu zaman başka tanrı veya tanrıçalarla beraber Gatafân, Kinâne, Huzâa, Sakif, Ganî, Belf ve Ganem kabileleri de tapınmıştır (Wellhausen, s. 39; *EI²* [İng.], X, 968). Bu kabileler Mekke'ye hacca giderken yolda telbiye okurlar, bu telbiyelerde Allah'a Lât, Menât ve Uzzâ'nın yüce tanrısı ve Kâbe'nin rabbi diye yakarırlardı. Bundan da anlaşıldığı üzere Câhiliye döneminde yerel tanrı ve tanrıçalara tapınılsa da bunların arkasında yüce bir tanrı anlayışı yer almaktaydı (Kister, II [1980], s. 36). Bu durum Dirhem b. Zeyd el-Evsî'nin "Mübarek Uzzâ'nın rabbi olan Allah'a yemin ederim ki ..." şeklindeki yemininde de görülmektedir (İbnü'l-Kelbî, s. 19).

Uzzâ'ya tapınmanın kökeni hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Uzzâ eski Mısır'ın bereket tanrıçası İsis, eski Yunanlılar'ın gök tanrıçası Afrodit, Venüs gezegenini temsil eden eski Mezopotamya'nın bereket tanrıçası İştâr / Astarte'nin yanı sıra ay kültüyle bağlantılı görülen ve İslâm öncesinde Kuzey Arabistan kabileleri tarafından tapındığı bilinen tanrı(ça) Rudâ ile özdeşleştirilmiştir (*EI²* [İng.], X, 967-968). Araplar arasında iki Uzzâ adına yemin âdeti, bu ilâhaya Venüs kültüyle bağlantılı olarak sabah ve akşam yıldızı diye tapınmasıyla ilişkilendirilmiştir (*ERE*, I,

660). Uzzâ'nın kitâbelerde yer alan tek temsiline Nabatîler'de rastlanmaktadır. Burada Uzzâ sade ve dikdörtgen bir sü-tun şeklinde ve biçimlendirilmiş gözlerle tasvir edilmiştir. Bu temsil tarzı, Arabistan yarımadasının batısında kutsal semboller ve mezar taşları için kullanılan yaygın bir tarz olup aynı zamanda Nabatîler'in başşehri Petra'da Kutbâ (Nabatîler'in kâtip ve kâhin tanrısı), İsis ve Atargatis (Suriye kökenli aşk, bereket ve hayat tanrıçası) gibi tanrı ve tanrıçaları temsilen de kullanılmıştır (EI² [İng.], X, 968).

Milâdın ilk yüzyıllarında Petra dışında Suriye'nin güneybatı bölgesinde yer alan Havran'da, Vâdiiram'da, Sînâ'da ve Medine ile Tebük arasındaki Dedân'da Uzzâ tapınmasına rastlanmıştır (a.g.e., a.y.; Winnett, XXX [1940], s. 118). V. yüzyılda yaşayan Süryânî şair-papaz Antakyalı Aziz İshak, Araplar'ın Uzzî diye adlandırılan bir tanrıçaya taptiklarını söylemiştir (EI² [İng.], X, 968). VI. yüzyılda bu tanrıçaya, günümüzde Irak bölgesine denk gelen Hîre ve civarında krallık kuran Arap kökenli Lahmîler tarafından tapıldığı, Uzzâ'ya sabah yıldızı olarak kurban sunulduğu, özellikle son Hîre kralı Münzir b. Nu'mân'ın Lât ve Uzzâ adına yemin edip göreve başladığı ve Uzzâ adına çok sayıda esir rahibeyi kurban ettiği nakledilmiştir (a.g.e., a.y.; ERE, I, 660). Ayrıca ilk dönem kilise babalarından Jerome (ö. 420), Araplar'ın Elusa'daki (muhtemelen el-Uzzâ'nın Latince şekli) Venüs mâbedinde merasim düzenlediklerinden ve bu tanrıçaya Lucifer adına taptiklarından bahsetmiştir (Winnett, XXX [1940], s. 122-123; yazara göre Herodot'un Alitta ismiyle bahsettiği tanrıça da el-Uzzâ'dır).

Hız. Peygamber döneminde Mekke ve civarında Uzzâ'ya tapınma geleneği ve ritüeli yerleşmiş durumdaydı. İbnü'l-Kelbî'nin verdiği bilgiye göre Uzzâ'ya ilk defa Gatafân kabilesinden Zâlim b. Es'ad put edinmişti. Bu put, Mekke'den Irak'a giderken sağda kalan Nahleşâmiye bölgesindeki Hurâd vadisinde bulunuyordu. İbn Es'ad buraya Bus denilen bir mâbed inşa etmişti ve burada -kehanet kabilinden- birtakım sesler duyuluyordu (Kitâbü'l-Eşnâm, s. 18). İbnü'l-Kelbî ayrıca Kureyş kabilesinin Uzzâ'ya, Kâbe'nin haremine benzer biçimde Hurâd vadisinde Sukâm adıyla özel bir bölgeyi tahsis ettiğini ve şeytan olarak nitelenen Uzzâ'nın buradaki üç ağaçta (semüre) barındığını söyler (a.g.e., s. 19, 25-26; krş. Tâcü'l-'arûs, "bss" ve "uzz" md.leri). Bunun dışında Uzzâ'ya adakların sunulduğu Gabgab denilen bir sunak

yerinden ve Süleym ailesinden gelen görevlilerin / kâhinlerin Nahle'deki Uzzâ kütünün hizmetini yürüttüklerinden bahseder (Kitâbü'l-Eşnâm, s. 20-22; Wellhausen, s. 39). İbnü'l-Kelbî'nin naklettiği bu bilgilerle ilgili olarak Wellhausen, Bus'un Kureyşliler'in Nahle'deki kültüyle bir ilgisinin bulunmadığını, bunun Gatafânlılar'ın kâbesine karşılık geldiğini belirtmiş; müslüman âlimlerin Bus'u Nahle'yle eşleştirmelerinin sebebini Nahle yakınlarındaki, Huneyn Savaşı'nın geçtiği yere yakın bir bölge için de Bus isminin kullanılmasıyla açıklamıştır (Reste Arabischen Heidentums, s. 37-38). Biri Huneyn yakınındaki dağ, diğeri Gatafânlılar'ın mâbedi olmak üzere iki ayrı Bus'tan Tâcü'l-'arûs yazarı da söz etmektedir ("bss" md.).

İslâm kaynaklarında Uzzâ kütünün iki ayrı zamanda ortadan kaldırıldığına dair rivayetler vardır. Bir rivayete göre Uzzâ kütü -Gatafân'ın kâbesi diye bilinen Bus kütü- Câhiliye döneminde Züheyr b. Cenâb'ın buraya mâbed inşa eden Zâlim'i öldürmesi ve mâbedi yıkmasıyla sona ermiştir. Diğer rivayete göre ise Mekke'nin fethi sırasında Hz. Peygamber'in görevlendirdiği Hâlid b. Velid, Nahle'ye gidip söz konusu üç ağacı kesmeye başlamış, üçüncü ağaca geldiğinde kendisini vazgeçirmek isteyen çıplak bir kadınla (kadın biçimindeki şeytan) karşılaşmış, onun başını koparıktan sonra üçüncü ağacı da kesmiş ve ardından mâbed görevlisi Dübeyye es-Sülemî'yi de öldürmüştür. Böylece Uzzâ tapınmasına son verilmiştir (Tâcü'l-'arûs, "bss" ve "uzz" md.leri; İbnü'l-Kelbî, s. 25-26; ayrıca bk. GARÂNİK; LÂT; MENÂT).

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'l-Kelbî, *Kitâbü'l-Eşnâm* (nşr. Ahmed Zeki Paşa), Kahire 1924, s. 17-27; İbn Habîb, *el-Mü-nemmak*, s. 98-99; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, Beyrut 1972, XXVII, 34-35; J. Wellhausen, *Reste Arabischen Heidentums*, Berlin 1897, s. 37-39, 44-45; C. M. Doughty, *Travels in Arabia Deserta*, London 1923, II, 511; Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, VI, 235-245; Hashim al-Tawil, *Early Arab Icons: Literary and Archaeological Evidence for the Cult of Religious Images in Pre-Islamic Arabia* (doktora tezi, 1993), University of Iowa; F. V. Winnett, "The Daughters of Allah", *MW*, XXX (1940), s. 113-130; M. J. Kister, "On a Monotheistic Aspect of a Jahiliyya Practice", *Jerusalem Studies in Arabic and Islam*, II, Jerusalem 1980, s. 33-57; T. Nöldeke, "Arabs (Ancient)", *ERE*, I, 660; M. C. A. Macdonald - Laila Nehmé, "al-'Uzzâ", *EI²* (İng.), X, 967-968.

ŞEVKET YAVUZ

UZZÂL

(عزّال)

Türk müzikisinde bir makam.

Hicaz ailesi adı verilen, birbiriyle ilişkili dört makamdan hicaz, uzzâl, zirgüleli hicaz, hümâyun makamları grubuna dahildir ve diğerleri gibi düğâh perdesinde karar eder. İnci-çıkıcı, bazan da çıkıcı bir seyir karakterine sahip olan uzzâl makamı yerinde (düğâh perdesinde) bir hicaz beşlisi-ne hüseyinî perdesinde bir uşşak dörtlüsünün eklenmesiyle meydana gelmiştir:

Pestten tize doğru diziyi meydana getiren sesler düğâh, dik kürdî, nîm-hicaz, nevâ, hüseyinî, eviç, gerdâniye ve muhayyerdir. Makamın güçlüsü hicaz beşlisiyle uşşak dörtlüsünün birleştiği perde olan hüseyinî perdesidir ki bu perdede makamın yarım kararı uşşak çeşnişisiyle yapılır. Uzzâl makamı diğer hicaz ailesi makamlarında olduğu gibi asma karar bakımından zengindir. Hicaz dörtlüsünün bir tanini altında rast perdesinde bir nikriz beşlisi yer alır. Uzzâl seyri sırasında bu perdede düşülüp nikrizli asma karar yapılabilir.

Bunun dışında nîm hicaz ve dik kürdî perdelerinde çeşnisiz asma kararlar da karakteristiktir.

Hicaz ailesi makamları, kendi seyirleri sırasında aileyi meydana getiren diğer hicaz çeşitlerine geçki yapar ve onların yarım kararları (güçlüleri) kullanılan hicaz çeşidi için birer asma karar perdesi olur. Uzzâl makamında da bu sebeple nevâda büseliklikli (hümâyun makamına geçki), nevâda rastlı (hicaz makamına geçki) ve hüseyinîde hicazlı (zirgüleli hicaza geçki) asma kararlar yapılır.

